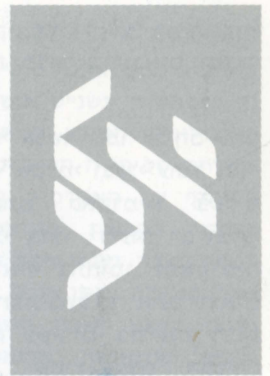

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית אדר ב' התש"ס

מילונים חדשים באקדמיה

המילון למונחי דיפלומטיה הופעת המילון למונחי דיפלומטיה בשנת ה-51 למדינה יש בה משום סגירת מעגל; את המעגל פתח שר החוץ הראשון של מדינת ישראל, משה שרת, ששמו הלך לפניו בחיבתו ללשון העברית, וחילו היה רב במינוח העברי בכלל ובהנחת היסודות למינוח העברי בדיפלומטיה בפרט. תחילתו של המילון למונחי דיפלומטיה בראשית שנת תשמ"ג, עם פנייתו של משה יגר, סגן המנהל הכללי של משרד החוץ, אל הפרופ' יגאל ינאי ז"ל, המזכיר המדעי של האקדמיה ללשון העברית, לעזרה בחיבור מילון למונחים בדיפלומטיה. בעקבות פנייה זו הוחלט לכוון ועדה למונחי דיפלומטיה באקדמיה ללשון העברית.

משה יגר פנה אל עובדי משרד החוץ בארץ ובחוץ לארץ ואל גמלאי המשרד בבקשה לשלוח מונחים לוועיית החסרים חלופות עבריות. עיקר המצע היה אפוא המונחים הלועזיים שנשלחו בעקבות פנייה זו.

הוועדה התחילה את עבודתה בשלהי שנת תשמ"ד, ועבודתה נמשכה בהפסקות עד שנת תשנ"ב. החברים בוועדה היו אנשי מקצוע מטעם משרד החוץ - מנכ"לים, סמנכ"לים ושגרירים - ונציגי האקדמיה ללשון העברית.

מן המונחים שבמילון: **אשגור** [דיווח דיפלומטי מפורט בכתב] - despatch, dispatch; **ועדת שעה** - ועדה אד-הוק; **גְּבִירוֹת** - domination; **מֶאֱחָז** - פדרציה; **מקדמים** - preliminaries; **תרגום בו-בזמן** - תרגום סימולטני.

המילון למונחי רפואה בחודש אלול תשנ"ט ראה אור המילון למונחי רפואה בהוצאת האקדמיה ללשון העברית. במילון הזה כונסו רשימות מונחים של שישה ממקצועות הרפואה: גינקולוגיה, כירורגיה, נירולוגיה, פתולוגיה, רפואה פנימית, רפואת ילדים.

עם זאת המילון למונחי רפואה נזכיר את המילון החלוצי רחב ההיקף של הרופא הד"ר א"מ מזי"א, מנשיא ועד הלשון. המילון יצא לאור בשנת תרצ"ד - בעריכת הד"ר טשרניחובסקי. בשם ועד הלשון הקדים דברים ח"נ ביאליק.

הוועדה למונחי הרפואה דנה במונחי הרפואה פרקים-פרקים לפי מקצועות הרפואה הנזכרים לעיל. כל תחום נדון בוועדה נפרדת, שהשתתפו בה רופאים העוסקים בתחום וחברי האקדמיה ללשון העברית. שושנה בהט ז"ל שימשה מזכירה של כל הוועדות, וחותרתה טבוע במונחים שנקבעו.

לקראת עריכת המילון הוחלט לאחד את הרשימות מכיוון שנמצאו מונחים רבים המשותפים לכמה מהן. מילון זה הוא אפוא מילון כולל למונחי הרפואה במקצועות הנזכרים.

מן המונחים שבמילון: **חִמְמִית** - אינקובטור; **טְרָדוֹן** - אובססיה; **יְרוּד** - cataract; **מִסְפָּת** - סטטוסקופ; **מִשְׁגוּחַ** - מוניטור; **קַחִיף** - embolus; **תַּסְחִיף** - embolism.

מישיבות מליאת האקדמיה

שמות במשקל פֶּעַל בעלי ע' הפועל הח"ע שנים רבות המקפידים בלשונם ובעיקר יועצי הלשון בכלי התקשורת האלקטרוניים מתלבטים בשאלה מה ניקודה של הנו"ן בשם **נהג** ובנטיותיו (וכן ניקוד האות הראשונה בשמות נוספים, כגון **שען, פחח**). עד כה היה מקובל לקשור את ניקוד הנו"ן בכללי הניקוד של ה"א הידיעה - וכך נוצרה מערכת נטייה מורכבת שבה צורות בפתח (או בקמץ לתשלום דגש) וצורות בסגול, כגון **נְהַג, נְהַגִּים**. ההחלטה החדשה קובעת נטייה אחידה ובה תנועה אחת שאינה משתנה. הוחלט שהתנועה תהיה תנועת a כדי לקשרה לתנועה היסודית של משקל פֶּעַל. וזה נוסח ההחלטה:

בשמות במשקל פֶּעַל שעי' הפועל שלהם היא הח"ע - תבוא פי' הפועל בתנועת a (לפני ה"א וחי"ית בפתח; לפני עי"ן בקמץ) בכל הנטייה. למשל: **נְהַג, נְהַגִּים, נְהַגִּים, נְהַגִּי; פָּחַח, פָּחַחִים, פָּחַחִי, פָּחַחִית; שָׁעוּ, שָׁעוֹ, שָׁעוֹ, שָׁעִים, שָׁעִי.**

הערה: מילים שצורת היסוד שלהן או צורתן הניטית מתועדת במקרא בסגול (לפני הח"ע האמורים להיות דגושים) - יתקיים בהן הניקוד שבמקרא, כגון **אָח אָחִי; אָחָד אָחָד־; גָּחַלַת גָּחַלִים גָּחַלִי; בְּהַרְתָּ בְּהַרְתִּים.**

עוד בגיליון

- לַמֵּד לְשׁוֹנֵךְ
- מונחים ושמות
- על שופט הכדורגל

פרישת ד"ר בירנבאום וד"ר עופר

מובאת כאן פסקה מדבריה של רונית גדיש במסיבת הפרדה מד"ר בירנבאום ומד"ר עופר:

הן גבי הן יוסי אפשר לומר עליהם שהם בעלי עבר חוץ-אקדמי ובעלי עתיד חוץ-אקדמי. באתם לאקדמיה בשלים ומנוסים, בעלי אוצר ידיעות רב ובעלי ניסיון, איש איש בתחומו, והאקדמיה נשכרה מכם רבות בשל כך. אתם יוצאים מן האקדמיה עשירים בידיעות רבות לאין שיעור, שהרי עצם העבודה באקדמיה ועצם ההתחממות כנגד אורן של חכמי הלשון גדולי הדור, מוריני ומורי מוריני, יש בה כדי להחכים בידועין ובלא יודעין. השילוב המיוחד שיש באקדמיה - של חכמה ומעשה - מבטיח את קיומה של המשואה שחז"ל הטו אותה לצד אחד באמרותיהם הידועות: "לא המדרש עיקר אלא המעשה" או "כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת". אני מאחלת לכם שחכמת הלשון וחכמת העשייה בלשון תתקיים בכס ובתלמידים המתדפקים על דלתה של תורה זו.

המזכירות המדעית ומאפשרים את פעולתה ואת תפקודה, וראש לכול המחשב המשמש בעבודתה השוטפת - הם פרי יזמתו של יוסף עופר. ד"ר עופר ערך את "זיכרונות האקדמיה ללשון", וכישרונו בעריכת דבריהם של חברי האקדמיה היה לשם דבר. בכל שנות עבודתו במזכירות המדעית שימש יוסי עופר מזכיר ועדת הדקדוק - והחלטות רבות של הוועדה המרכזית הזאת הן פרי ידענותו ולמדנותו שבאו לידי ביטוי בהכנת החומר לדיון. יוסי אף שימש מזכיר הוועדה למונחי המשפט מאז ייסודה והביא לידי גמר את הפרק הראשון - "מונחי הדין הפלילי". מן הפעולות החשובות של עופר - כינוס החלטות האקדמיה בדקדוק - החלטות שהתקבלו מראשית ימי האקדמיה. רבות מהן היה צריך להביא לאישור שר החינוך. ד"ר עופר תרם תרומה חשובה לגיבוש כללי הפיסוק החדשים של האקדמיה, שהדיון בהם העסיק רבות את מליאת האקדמיה ואת מוסדותיה האחרים. עוד שימש יוסי עופר חבר מערכת של "לשוננו לעם" במתכונתו החדשה.

שני אנשים שהיו מעמודי התווך של המזכירות המדעית פרשו מעבודתם באקדמיה: ד"ר גבריאל בירנבאום וד"ר יוסף עופר. עם פרישת גבריאל בירנבאום מונתה רונית גדיש לתפקיד המזכירה המדעית.

פרופ' משה בר-אשר פנה אל **גבריאל בירנבאום** לשמש המזכיר המדעי של האקדמיה במהלך שנת תשנ"ב. ד"ר בירנבאום ניאות לבקשה, ובשלהי שנה זו החל בעבודתו במזכירות המדעית של האקדמיה ללשון. נראה שגבי בירנבאום עיצב את "חלון הראווה" של המזכירות המדעית ושל האקדמיה כולה בדרך מיוחדת: מצד אחד מכובדות ראויה וידענות מרשימה ברובדי הלשון העברית ובמחקר הלשון והבלשנות, ומצד אחר גישה מקרבת, שליטה בלשון ימינו וצורת התבטאות קלילה ששוקה עליה נופך של הומור - כלומר ההפך הגמור מן המושג "מגדל שן", שנוח לרבים להכתיר בו את האקדמיה.

התפקיד העיקרי של המזכיר המדעי הוא ייצוג האקדמיה בציבור. ד"ר בירנבאום הוא שקיבל את כל הקבוצות שבאו לבקר באקדמיה והרצה לפניהם.

גבי בירנבאום השיב על שאלות בכתב שהתקבלו מן הציבור, מלאכה שהייתה חביבה עליו ביותר. לא פעם נדרש לערוך מחקר זוטא כדי להשיב למי מן השואלים. ד"ר בירנבאום שימש מזכיר הוועדה למונחי שוק ההון והבנקאות, שחברים בה בכירי הבנקאים ומומחים בשוק ההון. חבריה לא ויתרו על השתתפותו בוועדה עם פרישתו, והוא ניאות לשמש בה חבר.

בשנות עבודתו באקדמיה שימש ד"ר בירנבאום מזכיר הוועדה למילים בשימוש כללי, מזכיר ועד המינוח, מזכיר הוועדה למעמד הלשון העברית, מזכיר תת-הוועדה לענייני תעתיק ועוד ועוד.

מן המלאכות הקשות שקיבל עליו ד"ר בירנבאום הייתה העריכה וההתקנה של המילון למונחי רפואה, בתחילה עם מלכה זמלי ובהמשך עם חגית אביעוז. מילון מסובך זה הצריך עבודה רבה ומורכבת, ויש משום סגירת מעגל ביציאת המילון לאור בעצם ימי "חופשת השחרור" של גבי מן האקדמיה.

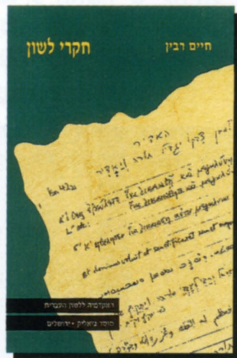
יוסף עופר החל את עבודתו באקדמיה בשנת תשמ"ט, והיה לחוליה המקשרת בין המזכירות המדעית של אז ובין המזכירות המדעית של היום. רבים מהכלים העומדים היום לרשות

חקרי לשון מאת חיים רבין ערב עיון לרגל צאת הספר לאור

המקרא ולשון המגילות; (ג) לשון ימי הביניים; (ד) העברית החדשה. ארבעה מאמרים תורגמו במיוחד לאסופה: שניים מאנגלית ושניים מצרפתית. לספר הותקנו גם שלושה מפתחות. את "חקרי לשון" ערכו משה בר-אשר וברק דן, והוא יצא לאור בהוצאת האקדמיה ללשון העברית ומוסד ביאליק. אסופה זו היא הכרך החמישי בסדרה החדשה של "מקורות ומחקרים".

בי"א בטבת תש"ס (20 בדצמבר 1999) התקיים באקדמיה ערב עיון לרגל צאתו לאור של הספר "חקרי לשון", אסופת מאמרים מאת חיים רבין. את ערב העיון פתח פרופ' משה בר-אשר, נשיא האקדמיה. אחר כך נישאו שתי הרצאות: ד"ר שמואל פסברג הרצה על השאלה מדוע אין מוצאים מְלָךְ בהפסק במסורת הטברנית למקרא. ד"ר יעל רשף דנה בשימוש בצורות פועל מקראיות בזמר העברי. אחר כך סיפר ברק דן, מעורכי הספר, על האסופה.

בתום ההרצאות הוגש הספר לגבי בתיא רבין, רעייתו של פרופ' רבין ז"ל. באסופה "חקרי לשון" עשרים ושניים מאמרים, המייצגים את יצירתו הפורה והרב-גונית של פרופ' רבין. ארבעה שערים לספר: (א) סוגיות כוללות - מאמרים כלליים על השפות השמיות, על העברית ומחקרה בכל תקופותיה ועל יחסיה וקשריה עם שפות שמיות אחרות, בעיקר עם הארמית ועם הערבית; (ב) לשון

מונחים ושמות חדשים

כמאתיים שמות. הוועדה בדקה שוב את הרשימה והחליטה לתקן כמה שמות וכן להוסיף שמות חדשים של דגים שנחשבו נכריים, אך הגיעו לחופי ישראל, וכעת הם נחשבים מינים שבארץ.

שמות דגי הסחוס נדונו בפעם הראשונה בוועדה המחודשת. ד"ר דני גולני מן האוניברסיטה העברית, מומחה לדגים, הכין את המצע לדיון. ברשימת דגי הסחוס שאושרה כמאה שמות, בהם **פְּרִישׁוֹעַל שְׁלֵטוֹ**, **פְּרִישׁוֹן אֵימְתָנִי**, **חֲשִׁמְלָנִית פְּרִישׁוֹנִי**, **גִּיטְרֹן אֶטְלָנְטִי** וגם **פִּימְרָה**.

חברי הוועדה לזואולוגיה: דני גולני, חנן דימנטמן, יוסף הלר, יהודה ורנר, דב פור (יושב ראש) - כולם מן האוניברסיטה העברית בירושלים; יעקב זוסמן, יהודה רצהבי ודוד טלשיר - חברי האקדמיה ללשון העברית. מזכירת הוועדה: קרן דובנוב מן המזכירות המדעית של האקדמיה.

לרשימת הזוחלים; (ב) השלמות ותיקונים לרשימת דגי המים המתוקים; (ג) שמות דגי הסחוס (כרישים). רשימות אלו הן פרי עבודתה של הוועדה למונחי הזואולוגיה של האקדמיה ללשון העברית.

הוועדה למונחי הזואולוגיה החלה לפעול בשנות החמישים, אולם חדלה לפעול בשנות השמונים. בשנת תשנ"ה חודשה פעילות הוועדה.

בשנת תשכ"ג-תשכ"ד פרסמה האקדמיה ללשון העברית את רשימת הזוחלים והדו-חיים בארץ ישראל. ברשימה יותר ממאה שמות. מאז התגלו כמה מינים חדשים, ואף חלו שינויים בתפיסה המדעית. פרופ' יהודה ורנר, מומחה לזוחלים וחבר ותיק בוועדה לזואולוגיה, הביא לפני הוועדה המחודשת את הצעתו לתיקון הרשימה.

בשנת תשמ"א פרסמה מטעם האקדמיה רשימת שמות דגי המים המתוקים ובה

מונחי טכנולוגיית המידע

בישיבות המליאה מיום כ"ט באייר תשנ"ח וז' במרחשוון תשנ"ט אושרו כמה מונחים בטכנולוגיית המידע. מונחים אלו הם פרי עבודתה של ועדה הפועלת במכון התקנים בשיתוף עם האקדמיה ללשון. ועדה זו עוסקת בקביעת מונחים בטכנולוגיית המידע (בעבר: מונחי עיבוד נתונים אוטומטי). חברי הוועדה: יוסי אנגיל, דינה בר-אלישר, מנחם דישון, שרה חשבי, עודד לוין, מיכאל פוזמנטיר, אריאל פרנק, אורה קפלן, אמנון שפירא (יו"ר); מטעם האקדמיה: שרגא אירמאי, מלכה זמלי. מזכירת הוועדה: רעיה בר-סימון-טוב.

מן המונחים שאושרו במליאה:

תְּצוּגָה נְמוּגָה - soft-copy

מוט הגוי - joystick

מְצַבֵּיעַ - pointer

חלון פץ - pop-up window

קֶשֶׁחָה - firmware

טָעוֹן (מַעֲלָה או מַטָּה) - download; upload

מְעַבֵּד זְעִיר, מְעַבֵּד מִיקְרוֹ - microprocessor; יְבִילוּת - portability

רשימות חדשות של שמות בעלי חיים בישיבת המליאה ביום ו' במרחשוון תשנ"ט אושרו שלוש רשימות של שמות בעלי חיים: (א) השלמות ותיקונים

שמות צמחי ארץ ישראל - חלק א

ביום כ"ט במרחשוון תש"ס אישרה מליאת האקדמיה את הרשימה "שמות צמחי ארץ ישראל - חלק א" (השרכים - משפחת הסוככיים). הרשימה היא פרי עבודתה של הוועדה לשמות צמחי ארץ ישראל של האקדמיה ללשון העברית. חבריה: קלרה חן ז"ל (יו"ר הוועדה עד תשנ"ח), מיכאל אבישי, עזריה אלון, אבינועם דנין, דוד הלר, עופר כהן, מרדכי כסלו (יו"ר הוועדה מקיץ תשנ"ח), מיכה לבנה, עוזי פליטמן, אורי פרגמן; מן האקדמיה ללשון: דוד טלשיר, יהודה פליקס, גד בר-עמי צרפתי, אלישע קימרון, אמנון שפירא. מזכירת הוועדה: רונית גדיש מן המזכירות המדעית של האקדמיה. הוועדה פועלת באקדמיה משנת תשנ"ג. כיום הוועדה עומדת לפני סיום הדיון הראשון ברשימת השמות - חלק ב.

החלטות בדקדוק

הגרוניים בפועל

בישיבת המליאה מיום ט' בסיוון תשנ"ט התקבל המסמך "הגרוניים בפועל", ובו תיאור מקיף וממצה של נטיית הפועל בשורשים שיש בהם עיצור גרוני. הנה כמה מהקביעות שהתקבלו:

- בפועלי ל"י שפי הפועל שלהם היא ה"ח - אותיות ית"ן מנוקדות בסגול או בפתח, כגון **יְהִימָה**, **יְחַמָּה**. **יְחַמָּה** בשם הפועל הלמ"ד מנוקדת בפתח, כגון **לְחַמְתָּהּ**.
- בבניין הופעל התחילית הבאה לפני **אהח"ע** מנוקדת בקמץ קטן או בקיבוץ, כגון **הַעֲמֵד**, **הַעֲמֵד**. דוגמאות לנטייה: **הַעֲמֵד**, **הַעֲמֵד**; **מַעֲמֵד**, **מַעֲמֵד**; **יַעֲמֵד**, **יַעֲמֵד**, או **הַעֲמֵד**, **הַעֲמֵד**; **מַעֲמֵד**, **מַעֲמֵד**; **יַעֲמֵד**, **יַעֲמֵד**.
- אין העיצור הגרוני בעי' הפועל מחייב נטייה במשקל פִּעַל בבניין קל עתיד. לפי זה: ימחק וגם ימחק.
- השווא המכונה "מרחף" (=שווא שמקורו בתנועה - הבא באות לא דגושה אחרי תנועה "קטנה") יומר בדרך כלל בחטף, כגון **מַחְפֵּי**, **אֶחָזִי**.
- בפעלים שיש בהם רצף של גרוניים (באות השנייה והשלישית במילה) עשוי השווא המכונה "מרחף" להישאר שווא או להיות לחטף; למשל: **נֶאֱחָזוּ**, **נֶאֱחָזוּ**, **נֶאֱחָזוּ**, **נֶאֱחָזוּ**; כמו כן אפשר לנקד את האות הגרונית הראשונה בשווא נח (כבצורות ללא גרונית): **נֶאֱחָבוּ**.

להלן החלטות אחדות שנקבעו בישיבות האקדמיה מיום כ"ט במרחשוון תש"ס וי"א בטבת תש"ס:

- אושרה הצורה **גוֹבְּנִים**.
- שמות בעלי שתי הברות שוות באותיותיהן ייטו בחיטוף הצירי (כמשקל מְפַעֵל), כגון **גְּרָרִים**.
- הצירי במשקל מְפַעֵל לפני הסיגמות אינו מתקיים. לפיכך שם התואר מן מְלַבֵּן הוא מְלַבְּנִי.
- **אֲנֹכִי** (=אגואיסט, אגואיסטי), בקמץ וביו"ד אחת.
- אושרה צורת שם התואר **פְּלִי**, כגון בצירוף **מוֹסִיקָה פְּלִית**.
- **גבנון** - **גבנונים** (בשורוק). במקרא: **גְּבַנִּים**.
- צורת הרבים של קְרִיָה היא קְרִיּוֹת בצד קְרִיּוֹת.
- **עונשין** - הוחלט להחיל את הצורה עוֹנְשִׁין (שנקבעה במונחי המשפט) גם במונחי תרבות הגוף, כגון "פעולת עונשין", "קו העונשין".
- שמות המשחקים **כדורגל**, **כדורסל** נכתבים בתיבה אחת. שחקני המשחק: **כדורגָלן**, **כדורסָלן**. הערה: מליאת האקדמיה אישרה בישיבתה מיום כ"ט באייר תשנ"ח את שם המשחק **כדור עָף** במקום השם **כדור יַעֵף** (שנקבע במונחי תרבות הגוף משנת תשכ"ג). צורת היידוע: **כדור העָף**.

- (באנגלית: tablet)

טַבְּלֵיָה

טבלייה

"כדור" שטוח המיועד בדרך כלל לבליעה.

המונח טַבְּלֵיָה בא במקום המונח טַבְּלִית.

- (באנגלית: lozenge)

טבליית מציצה

טַבְּלִית מְצִיצָה

טבליית מציצה

טבלייה שהיא סוכריית מציצה. נפוץ השימוש בטַבְּלִיית מְצִיצָה להקלת כאבי גרון.

- (באנגלית: chewable tablet)

טבליית לעיסה (silain-gel)

טַבְּלִית לְעִיסָה

טבליית לעיסה

טבלייה הניטלת בלעיסה.

- (באנגלית: effervescent tablet)

טבלייה תסיסה

טַבְּלֵיָה תְּסִיסָה

טבלייה תסיסה

טבלייה שתוססת במים. דרך נטילת הטבלייה היא שתייה המים שהטבלייה הותססה בהם.

- (באנגלית: caplet)

קפלייה

קַפְּלֵיָה

קפלייה

טבלייה שצורתה מוארכת - לבליעה קלה.

- קַפְּסוּלָה (מלטינית; באנגלית: capsule)

כמוסה

כְּמוּסָה

תרופה עשויה אבקה או נוזל ונתונה בתוך בתי גִלְדִין (ג'לטין).

פְּנָדָה

פונדה

תיק-חגורה להכנסת פריטים קטנים.

המילה פְּנָדָה (גם בצורות פונדא, אפונדה) באה כבר במשנה, למשל: "לא יכנס להר הבית לא במקלו ולא במנעלו ולא בפונדתו..." (ברכות ט, ה), ופירש רש"י (ברכות נד ע"א): "בפונדתו - חגור חלול ונותנים בו מעות".

המילה פְּנָדָה שאולה מיוונית או מרומית.

■ מקובל בציבור: פאופ'

פונדות

מְכַבֵּדָה

אבן או גוש מתכת וכיוצא בהם ששמים על דפים כדי שלא יתפורו.

■ (באנגלית: paperweight)

מִשְׁבֵּת (מְנוּע)

מערכת חשמלית המותקנת ברכב כדי להגן עליו מפני גנבה. זמן קצר לאחר כיבוי המנוע המערכת הזאת משביתה את פעולת הרכב. התנעת הרכב מחדש מותנית בהפסקת פעולת המִשְׁבֵּת.

■ אימוביליזר

תן דעתך

■ רשום בְּיוֹמָן (רישום ביומן) הוא צירוף הממיר את המילה האנגלית logging במשמע של כתיבה שוטפת של פעילות (כגון במפעלים, בבתי חולים) ביומן. בכלל הרישום הזה הדיווח שנכתב לאחר כל משדר רדיו או טלוויזיה - מתי היה כל שלב בתכנית, כמה זמן ארך, מתי שודרו פרסומות וכדומה.

■ מִכְתָּב אָב, מִסְמָךְ אָב, טֶפְס אָב, תְּקָלִיט אָב וכדומה הם צירופים העשויים להמיר את הצירוף master card, והם מציינים את העותק המקורי שמשכפלים ממנו עותקים. כשהנסמך הוא שם ממין נקבה, אפשר להשתמש בָּאָב או בְּאֵם, כגון קְלָטָה אָב או קְלָטָה אֵם.

א. הזנב וכלבו, הקת וקרדומה

כפעם בפעם שואלים דוברי העברית מטבעות לשון פיגורטיביים מן האנגלית בדרך של תרגום. בדרך כלל קשה לקבוע מה קדם למה: הצורך קדם לשאילה, או שמא הכרת המטבע האנגלי יצרה את המושג בתודעת הדוברים וגררה עמו את הצורך בביטוי עברי מקביל. לאחר שמטבעות כאלה הכו שורש בדיבור העברי, מתברר לפעמים כי הרעיון שמאחורי הציוור קיים למעשה במרחב התרבות והלשון שלנו כבר מאות בשנים בלבד אחר. כך למדנו שתחת הציוור האנגלי "בסירה אחת" נמצא במקורותינו "בערוגה אחת" (שרגא אברמסון, לשוננו לעם כח [תשל"ז], עמ' 79), ותחת הציוור "רצה לאכול את העוגה ולהשאירה שלמה" נמצא "שבור את החבית ושמור את יינה" (ב"צ פישלר, לשוננו לעם מב [תשנ"א], עמ' 149).

בעת האחרונה נשמע במחזורינו - בעיקר בכלי התקשורת - מטבע הלשון "אין) הזנב מכשכש בכלב", או "וכי יכול הזנב לכשכש בכלב?", שפירושו: היפוך סדרי חשיבות, תלות ומדרג (הייררכייה). אף ציור זה בא אלינו מן האנגלית: The tail is wagging the dog, וגם לו יש מקבילה ותיקה בספרותנו. אלא שהפעם לא העברית כי אם הארמית מציעה לנו ציור חלופי: "אורחיה דבר נשא מימר קנתה דכולבא דילמא כולבא דקנתה" (תלמוד ירושלמי, נדרים א, א), והוא לשון תמיהה הניתן לתרגום עברי: "נוהג אדם [או: דרכו של אדם] לומר קת של קרדום או שמא קרדום של קת?" לפיכך אם פגע בך אדם שדרכו להניח את הטפל לפני העיקר, אמור לו: וכי נוהג אתה לומר "קרדום של קת"?

ב. שלוש הוראות ל"זהבייה"

בקרב המילים האובדות שנפחו את נפשן יש מהן שחיו חיים עשירים ומגוונים לפני שהחזירו נשמתן, ומסרה לחוקרי נשכחות. כזו היא **הזהבייה**. שלוש הוראות היו לה ל**זהבייה** בימי חייה הקצרים:

1. **תפוז** - דן אלמגור (לשוננו לעם מד [תשנ"ג], עמ' 60) מביא עדות לשימוש זה מספרו של איתמר בן-אב"י "עם שחר עצמאותנו" (תשכ"ב).

2. **כינוי לאחת מצורות השירה** - בן-יהודה (ערך "זהבייה") מייחס את החידוש לשם טוב פלקיירא מן המאה השלוש-עשרה. אפשר שהכוונה **לשיר זהב** (סונטה; זה"ב

כנגד 14 שורות) שנודע אף הוא בכתיבה העברית מן המאה השלוש-עשרה.

3. **זהבן** (הציפור Oriolus oriolus) - "אך מכולם נאה הלך יותר קול ה**זהבייה**, שירת חלילים משובחת עמוקה ועגומה" (חיים הזז, "בישוב של יער", ברלין-תל-אביב תר"ץ, עמ' 34); "כל זמן שהזהביה אמרה שיר, והקוקיה קראה את קריאותיה, היתה מציאותן ניכרת" (אברהם שלונסקי [מתרגם], קונסטנטין דוידוב, מסעי הצפורים, מרחביה תש"א, עמ' 9). מקורו של שם זה כפי הנראה במילונם הגרמני-עברי של לזר וטורצינר, ברלין-וינה 1927, ערך Goldamsel).

אפשר שדווקא משום חייה הקצרים לא

הספיקה מילה זו להתחבר אל הוראה אחת ולהתבסס בה, וגילתה די גמישות להלום שלוש הוראות. הסיבה לפופולריות שלה היא כמובן שקיפותה הסמנטית, כלומר זיקתה ל**זהב**. ואכן השמות שגִרְשו את הזהבייה או שרדו לאחריה אף הם קיימו את הרכיב **זהב**: תפוז **זהב**, שיר **זהב**, **זהבן**. השם **זהבן** הוא חידוש של הזואולוג יוסף אהרוני משנת תרפ"ד, ושמותיו האחרים **זהבון** (אברהם שלונסקי) ו**וקיכלי צהוב** (ש"י אברמוביץ, הוא מנדלי מוכר ספרים).

כתבו **ברכה דלמצקי-פישלר** ו**קורדליה הסטרמן**.

על שופט הכדורגל

הוועדה למונחי המשפט דנה בעניין פעמים אחדות, וכשהתגבשו ההצעות - ובראשן **שֶפֶט** או **פֶסְקוֹן** - הוזמנו לישיבת הוועדה גם נציגים מתחום הספורט: שופטי הכדורגל נתללו איתן ואייל צור, שופט הכדורסל טוד וורניק ושדר הספורט זוהיר בהלול. הללו הציגו חזית כמעט אחידה נגד קביעת מונח חדש, וטעמיהם עמם: אמנם התפקידים שונים אך יש בהם גם מכנה משותף, למשל הסמכות להטיל עונשים; בעלות שופט הכדורגל או הכדורסל למגרש, עליו להיות סמכותי ככל שיוכל. אם תתערער סמכותו, יתקשה למלא את תפקידו. השם **שופט** מסייע ביצירת הסמכות הדרושה. עוד נטען שהשם **שופט** מושרש בציבור מכדי לשרשו; את המונח **שופט** אישרו ועד הלשון והאקדמיה, הוא בא במילוני האקדמיה וגם בסעיפי החוקות של התאחדות הכדורגל, התאחדות הכדורסל וכיו"ב. היה מי שסבר שאמנם ראוי היה מלכתחילה להבחין בין שני התפקידים, אך משעה שמונח אחד משמש לשניהם, אין מקום לחשוש לטעויות. הציבור מבחין בין שני סוגי השופטים, והחשש פן יבלבל ביניהם יש לו אחיזה מועטת במציאות. לעומתו גרס אחד מאנשי הספורט שאפשר וצריך לשנות את שם שופט הספורט, ואף הציע לכנותו **קִבְעָן**.

בסופו של דבר הוחלט להשאיר את המצב בעינו; אך אם בעתיד תועלה הצעה שובת לב, ישובו חברי הוועדה ואנשי הספורט ויתכנסו לדון בנושא.

ביום י"ב במרחשוון תש"ס יחדה ישיבה של הוועדה למונחי המשפט של האקדמיה לדיון בשאלה אם לקבוע מונח נפרד ל**שופט** במשחקי הספורט. בוועדה למונחי המשפט, המתכנסת מדי חודש בחודשו, חברים בלשנים מקרב חברי האקדמיה, שופטים, עורכי דין ומשפטנים בעלי שם. היושב בראש הוועדה הוא המשנה בדימוס של נשיא בית המשפט העליון, פרופ' מנחם אֶלוֹן.

אל הוועדה הגיעו פניות חוזרות ונשנות בדבר קביעת מונח נפרד לשופטי הספורט (ואולי אף לשופטי תחרויות אחרות) כדי להבחין בין נושאי משרות המובחנות ביסודן: שופטים בבתי המשפט מחד גיסא ושופטים בתחרויות ובמשחקים מאידך גיסא. לדעת הפונים, ייחוד השם **שופט** לשופטים בבתי המשפט יחזק וישמר את מעמדם. המחזיקים בדעה זו טענו שלשופט הספורט תפקיד שונה לחלוטין מתפקיד השופט בבית המשפט: לפני שופט הספורט אין מתקיים דיון: הצדדים אינם שוטחים לפניו את טענותיהם וראיותיהם; על שופט הספורט להכריע על-אתר, ואין ערעור על הכרעותיו. שופט הספורט משמש למעשה פוסק, אלא שמילה זו שמורה לפוסקי ההלכה. ואמנם לשונות רבות אחרות, דוגמת אנגלית, צרפתית, איטלקית, ספרדית וערבית, מבחינות בין שני בעלי התפקידים. באנגלית למשל, שופט בית המשפט הוא judge ושופט הספורט הוא referee או umpire.

פרופ' שלמה מורג ז"ל

העברית של ימינו להיות מעוגנים בתקן תרבותי, שבכלל מבנהו הרכיבים הבאים:

א. ראיית נכסי ספרותנו לדורותיה כמאגר המזין את תרבות ההווה.

ב. ראיית הלשון ככלי של תקשורת מכאן וכדרך של התנהגות מכאן, וקביעת השאיפה לשכלולה של הלשון בשני המישורים הראשיים הללו - מישור התקשורת ומישור ההתנהגות, כיסוד חשוב בחינוך.

ג. ראייה מחייבת של הזיקה שבין הרמה הלשונית לבין הסיטואציה, ובכלל זאת הקפדה על התקן הלשוני בהופעה הפומבית, בין היא רשמית בין איננה רשמית.

"תנאי תצפית" אלה הם אפוא בבחינת הנחות יסוד.

ב"תנאי התצפית" שהוצעו כאן, תהיה הלשון שלנו בעלת ערכים אסתטיים חיוביים אם נמצא בה את התכונות הבאות:

תכונה ראשונה (והיא צמודה ל"תנאי התצפית" הראשון): עושר ויכולת גיוון בהבעה שבעל פה ובכתב. עושר זה, שמקורו במשאבי הספרות לרבדיה, ישפיע על הלשון ממדיעל, כמובן - הכול לפי צורך הכתיבה או ההרצאה.

תכונה שנייה (והיא צמודה אל חלקו הראשון של "תנאי התצפית" השני: ראיית הלשון ככלי של תקשורת): בהירות בהבעה שבעל פה ושכתב.

אף בהירותה של ההבעה בעל פה תלויה במבנים התחביריים ובמבחר המילים, אבל תנאי ראשון לה הוא החיתוך הברור: חיתוכה של ההברה על מקטעה, הם ההגיים; חיתוכו של המבע, על צירופי ההברות שבו, הטעמתן והנגנתן, ועל מקצבו; וצירופם של המבעים, בחוליות של תאחיזה פנימית, ליחידה הכוללת, היא הפסקה.

תכונה שלישית (והיא צמודה אל חלקו השני של "תנאי התצפית" השני: ראיית הלשון כדרך של התנהגות): הבעה נאותה של התנהגות. "תנאי התצפית" שלנו מחייבים ראייה של הלשון לא רק ככלי של תקשורת, אלא גם כצורה של התנהגות. תכונה רביעית (והיא צמודה ל"תנאי התצפית" השלישי): גילוי יחס נאות לזיקה שבין הרמה הלשונית לבין הסיטואציה.

ביקשתי להעלות כאן ראשי פרקים לדיון במהותה של העברית בת-זמננו מתוך גישה חדשה. העמקת הדיון והרחבתו עשויים להיות לברכה, ויהיה בהם אף משום שינוי ראייה של בעיית הנורמטיביות.

כ"ג באלול תשנ"ט הלך לעולמו פרופ' שלמה מורג.

פרופ' מורג נולד בז' באב תרפ"ו (1926) בפתח תקווה. שלמה מורג היה פרופסור מן המניין בקתדרה ללשון העברית ע"ש ח"נ ביאליק באוניברסיטה העברית בירושלים. הוא היה מייסדו ומנהלו המדעי של מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל באוניברסיטה העברית. מורג זכה בפרס לייב יפה למדעי היהדות לשנת תשכ"ד, בפרס ישראל למדעי היהדות לשנת תשכ"ו ובפרס ביאליק לחכמת ישראל לשנת תשמ"ט.

פרופ' מורג עסק במחקר הלשון העברית לתקופותיה ובהן לשון המקרא, העברית של קומראן, העברית בימי הביניים והעברית החדשה. תרומתו בלטה במיוחד בחקר מסורות העברית ומסורות הארמית של בני תימן. הוא נבחר חבר יועץ באקדמיה ללשון העברית בשנת תשכ"ג ונבחר מלא באקדמיה בשנת תשכ"ט.

אנו מביאים קטעים ממאמרו של פרופ' מורג "על לשון ואסתטיקה והעברית בת-זמננו", שפורסם בכתב העת "מולד" (גיליון 250 [תש"ס]), עמ' 81-90; הקטעים מובאים בשינויים קלים).

על לשון ואסתטיקה והעברית בת-זמננו

הדברים הבאים עיקר עניינם הוא דרך ראייתו של האדם את לשונו, שהוא בעיניי אבן-שתייה של החינוך הלשוני.

שכיחה בימינו הגדרתה של הלשון כמערכת של אותות, המופקים בדיבור פה או בכתובה, והמשמשים אמצעי של תקשורת בין אדם לחברו. ראייה זאת של הלשון פרגמטית היא, שהרי היא בנויה על בחינתה השימושית. ואכן, בחינה זאת היא ראשונית לגבי עצם קיומה של הלשון; אבל אף על פי שהיא חשובה ביותר, אין היא בחינתה היחידה, וכל הרואה את הלשון רק כמהות פרגמטית, צריכה ראייתו תיקון. לא כלי של שימוש בלבד היא הלשון, אלא גם צורה של התנהגות, של הבעת העצמות והאישיות.

שניים הם פניה של העשייה לשכלולה של הלשון - עשייה לצורך יעול ועשייה לצורך עיצוב שבנוי ובחן. העשייה לצורך הייעול באה לחדד תפקודה של הלשון ככלי; העשייה האסתטית באה להוסיף מידות של יופי לכלי שבו משתמש האדם.

ניתן לראות את הלשון עשויה ממדים בסיסיים וממדיעל. הראשונים הם הכלים הנתונים בידי הדובר והכותב לצורך ההבעה הבסיסית; ואילו האחרונים

מוסיפים על הראשונים. הם, ממדיעל, נותנים בידי הדובר והכותב אמצעים לעידונה של ההבעה, לדיוק בה ולליטושה. הדברים אמורים לגבי כל מישורי הלשון - הפונולוגיה, המורפולוגיה, התחביר והמילון, אבל ההבדל בין הממדים בולט בעיקר בתחביר ובמילון. בתחביר מהווים ממדי-העל מבנים נוספים, ובמילון - מאגר של מילים, צירופים וניבים שאינם במילון הבסיסי, או שימוש נבדל במילים המצויות גם במילון הבסיסי. דרכם של ממדי-העל היא שהם מגביהים רמתה של הלשון הכתובה, ומקרבים את לשון הדיבור אל הלשון הספרותית.

[...] מה עלה לה לעברית בת-זמננו שפנה הדרה, ובוגר בית ספר תיכון בישראל, פני לשונו כפני אדם בשנת בצורת? אין דברינו אמורים על העגה (הסלנג), שהיא משבחה ומשגשגת; טובה עגה במקומה ובנסיבותיה החברתיות הטבעיות. מכוונים אנו ללשון הדובר המשכיל, לשון הדיון הפרלמנטרי, לשון הנאום המדיני ולשון ההרצאה וכיוצא בהן. לשונות אלה בעברית בת-זמננו במרביתן סגנון של ממש אין בהן, ורק שברי שבריו של סגנון; ממדיהן ממדי בסיס בלבד הם, ולא ממדיעל. ודומה שהדוברים בהן לא לומדו כיצד יכלכל אדם דבריו בדעת שעמה טוב-טעם, בהירות שעמה נוי. נטולה היא העברית בת-זמננו - בעיקר בגילוייה שבדיבור פה ובמרבית גילוייה שבכתב - את הממד החברתי של האסתטיות.

[...] המושג "תנאי תצפית" כולל את צידו של הצופה, הבא להעריך הערכה אסתטית עצם שהוא מתבונן בו. לפי תפיסה זאת מחייב שיפוטם האסתטי של עצמים הנמצאים במישור התרבות, ציוד תרבותי נאות. התזה שלנו אומרת, שעל "תנאי התצפית" העשויים להערכה אסתטית של

